

PROJEKT OCHRANY A REHABILITÁCIE HISTORICKÝCH CINTORÍNOV V BANSKEJ ŠTIAVNICI

PhDr. Bohumír Bachratý, CSc.
umelecký historik, Bratislava

Résumé

Among the most significant towns of Slovakia is Banská Štiavnica. It has its rich history and the present time. In 1993, it has been registered on the Unesco World Heritage List. The municipal organism also includes a number of cemeteries at the New Castle and the Piarg Gate and at "Zvonový vršok" – the Roman-Catholic front and back ones and the Evangelic one - Gate of Peace. Paradoxically, the cemeteries have their lives and fates. The professional literature, however, is rather poor in this respect. There is no mention about them in the List of Monuments of Slovakia I, 1967, or in the Geography Dictionary of Communities in Slovakia I, 1977. From among latest sources, nor the most extensive monograph ever published of the town, the publication "Banská Štiavnica – Svedectvo času, Bratislava", HARMONY, 2002 by Lichner M. et al. mentions them. In the period of its greatest fame and fortune, under the rule of Maria Theresa (1740-1780) the town had 20 000 inhabitants. The 1710 epidemic claimed great victims (6000 people) but the people also died after the plague. The town had and needed cemeteries. New ones were added in 19th century. Both urban and burges cemeteries arose at the hillock. Their complex value is undoubtedly historical one today, while their architectonic-artistic and cultural-social values are less remarkable. Anyway, they are a unique and specific testimony to and document of people and population living in the town of Banská Štiavnica.

Mesto Banská Štiavnica bolo v roku 1993 zapísané na Listinu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Súčasťou mestského organizmu sú aj viaceré cintoríny pri Novom zámku a Piargskej bráne a na Zvonovom vršku – Katolícky predný a zadný a evanjelický – Brána pokoja. Aj tieto cintoríny majú (paradoxne) svoj život a osudy. Odborná literatúra o nich je však viac ako skromná. Nespomína ich Súpis pamiatok na Slovensku I., 1967 a rovnako ani Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I., 1977. Tiež z novších prameňov doteraz najrozsiahlejšia monografia mesta, publikácia Lichner M. a kol. Banská Štiavnica – Svedectvo času, Bratislava, HARMONY, 2002 sa o nich nezmieňuje. V dobe svojej najväčšej slávy a bohatstva, za panovania Márie Terézie (1740 - 1780) malo mesto vyše 20 000 obyvateľov. Veľké obete (6 000 občanov) zanechala epidémia v roku 1710, ale ľudia zomierali aj potom. Mesto malo a potrebovalo svoje cintoríny. Nové pribúdali v 19. storočí. V európskom kontexte sa veľké mestské cintoríny objavujú od konca 18. storočia. Datujú to tri najväčšie cintoríny Paríža, na Montmatri od 1775, Montparnasse 1824 a na cintoríne Père-Lachaise. Príkladom veľkých mestských cintorínov sú aj oázy ticha, pokoja a odpočinku vo Viedni, Budapešti a v Prahe – Olšany, Malostranské cintoríny, Vyšehrad. Sú to cintoríny mešťanov a významných osobností spoločenského, politického a kultúrneho života. Ako mestské a meštianske vznikli aj cintoríny na Zvonovom vršku. Ich komplexná hodnota je nesporne už dnes historická, skromnejšie sú ich hodnoty architektonicko-umelecké a kultúrno-spoločenské. V každom prípade sú však jedinečným a špecifickým svedectvom a dokumentom o ľuďoch a obyvateľoch mesta Banská Štiavnica.

Narodenie – život – smrť

Ako základné limity a polarity ľudskej existencie - narodenie, život a smrť - sprevádzajú človeka od počiatkov jestvovania ľudského rodu. Vznik, vývoj, premeny a zánik sú tiež formy a limity existencie organického života, mikrosвета buniek a molekúl, pestrého a obrovského sveta flóry a fauny, zložitého ľudského sveta. S fenoménom smrti súvisí v rámci ľudskej civilizácie a kultúry aj rozsiahla kultúrno-spoločenská problematika mŕtveho človeka, pochovávaní, hrobov, cintorínov, náhrobných pomníkov, ako aj rôznych foriem mágie, kultov, mystérií, obradov. Toto všetko skúmajú a interpretujú spoločenské vedy: archeológia, etnografia, religionistika, dejiny umenia, filozofia, etika, estetika ... Fenomén smrti je od praveku aj inšpiráciou kultúry a umenia - obradných

tancov a mágií, sochárstva, architektúry, maliarstva, grafiky, ilustrácií, umeleckých remesiel a literatúry, hudby, divadla, filmu i súčasných multimediálnych foriem umeleckého prejavu a výrazu.

Jedno z encyklopedických hesiel hovorí: „Pochovávanie, pohreb, má veľa rôznych spôsobov, obyčajov, obradov, ktoré súvisia so vzťahom ľudí k smrti, k zomrelým. Týka sa spôsobu uloženia pozostatkov, tvaru, konštrukcie hrovej jamy alebo komory, náhrobku. Ukladanie do zeme je vo forme inhumácie, kostrových pohrebov, spaľovania -žiarových pohrebísk i birituálne. Najstaršie archeologické nálezy to objavili až v staršom paleolite“.¹ Na Slovensku sa najstaršie pohrebiská našli v období neolitu, doby bronzovej, pri Slovanoch a v 10. – 11. storočí v mnohých lokalitách: Nitra, Veľký Grob, Svodín, Giraltovce, Branč, Košice, Matúškovo, Bratislava, Moravany, Kostolany pod Tribečom a i.²

V súvislosti s projektom Historické cintoríny v kontexte kultúrneho dedičstva, ich ochrana a rehabilitácia na príklade cintorínov „Zvonový vršok“ v Banskej Štiavnici (ďalej len „Zvonový vršok“) je východiskovým pojmom slovo cintorín (nemecky Friedhof, anglicky Cemetery, churchyard, česky hřbitov). V našej odbornej literatúre prevláda k tejto problematike prístup národopisný, publikuje sa od konca 19. storočia:

- 1895 Chorvát, K.: Smrť, pohreb a mŕtvi v tradícii a zvykoch ľudových, Slovenské pohľady XV., 1895.
- 1925 Vydra Jozef: Lidové stavitelství na Slovensku, Praha 1925.
- 1932 Landfeld, Herman: O Dušičkách na dedinských cintorínoch, Slovenský denník XV., 1932
- 1948 Kraskovská, Ľudmila: Výskum slovanského pohrebišťa v Drážkovciach, Archeologické rozhledy I., Praha, 1948.
- 1948 Vydra, Jozef: Ľudová architektúra na Slovensku, Bratislava 1958.
- 1949 Bednárik, Rudolf: Ľudové náhrobníky na Slovensku, Turčiansky sv. Martin, 1949.
- 1955 Točík, Antonín: Nové výskumy na pohrebištiach z X. – XI. storočia na Slovensku, Archeologické rozhledy VII., Praha, 1955.
- 1958 Pranda, Adam: Kamenné náhrobníky v Novohrade (rukopis).
- 1964 Stano, P.: Kamenárstvo v Brhlovciach (rukopis).
- 1967 Podolák, Ján: Kamene ako náhrobníky v Kšínnej (rukopis).

Doteraz najrozsiahlejším prameňom je publikácia prof. Bednárik, Rudolf: Cintoríny na Slovensku, SAV Bratislava, 1972, str. 172.

Zaujímavé sú aj pramene z českej odbornej literatúry:

- 1908 Wirth, Zdeněk: Naše hřbitovy úvodem, Časopis Společnosti přátel starožitností českých XVI., 1908.
- 1923 Wirth, Zdeněk: Pražské hřbitovy I. Olšany, Praha, 1923.
- 1940 Hruška, Emerich Alois: Romantické Olšany, Praha, 1940.
- 1940 Sokol, Michal: Malostranský Hřbitov, Praha, 1940.
- 1940 Blažková, Jarmila: Malostranský hřbitov v Košířích, Praha, 1940.
- 1955 Novotný, Antonín: Malostranský Hřbitov v Prahe, Hřbitov národních buditelů, Praha, 1955.
- 1929 Sís, Vladimír: Olšany, Praha, 1929.
- 1964 Mayer, Josef: Staré Olšanské hřbitovy v Prahe, Památková péče 24, 1964, str. 143-149.
- 2000 Vanoušek, Alois: Olšanské umění, jeho tvůrci a doba, Praha, 2000.

Prameňom, ktorý akcentuje sochársko-architektonický prístup je publikácia:

- 2004 Prah, Roman a kol.: Umění náhrobků v českých zemích let 1780-1830, Academia Praha, 2004, str. 335.

K tejto skromnej bibliografii možno ešte pripojiť tituly významného umeleckého historika E. Panofského a filozofickú publikáciu:

- 1964 Panofsky, Erwin: Tomb sculpture. Its changing aspects from Ancient Egypt to Bernini, London, 1964.
- 2000 Ariér, Philippe: Dějiny smrti, Praha, 2000.

¹ Malá československá encyklopédie IV., M – Pol, Academia Praha, 1986, str. 954.

² Encyklopédia Slovenska IV., N. Q, Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1980, str. 386 - 7.

Z histórie

Spôsoby pochovávania z histórie v súvislosti s našim územím pripomína prof. Rudolf Bednárík základné fakty: Pochovávanie od 11. – 12. storočia bolo dedičstvom starých Slovanov. Zásadný vplyv malo potom kresťanstvo a veriaci (rímsko - katolíci, evanjelici, kalvíni a židia), svoj podiel mala aj feudálna spoločnosť, spoločenské diferencie i rozdiel medzi mestom a vidiekom. Spočiatku sa pochovávalo v lesoch, na poliach, na určitých miestach v chotári, pri cestách a na rázcestiach, na hraniciach chotárov, na okraji obce, na miestach, kde nebolý násilne prišiel o život, pri domoch a pod stromom, ktorý symbolizoval útulok, ochranu. Pri šľachtických rodoch to bolo v rodinných hrobkách v záhrade pri sídlach. Toto platilo až do 17. storočia.

Z toho obdobia sa zachovali viaceré záznamy o pochovávaní: 1585 Štítnik, Muránske artikuly, 1595 konvent na Muránskom zámku o pochovávaní detí, 1643 Heľpa, Šumiac, 1653 Vernár (o pokutách)... Zakazuje sa aj tradičné pochovávanie pri kostoloch. Už v 16. storočí sú požiadavky na zriaďovanie cintorínov mimo obce. Ruší sa teda to, čo uzákonil ešte kráľ Ladislav (1077-1095) vo svojej prvej Knihe zákonov, prikazujúc pochovávať pri kostole a nie na ľubovoľnom mieste. Bolo to však až v 19. storočí, keď cirkevné a štátne úrady prísne zakázali pochovávať pri kostoloch a nariadili zriaďovať cintoríny mimo osídlenia. Bolo to dané zákonom z roku 1876, čl. 120-121, ktorý „nepripúšťa zriaďovanie nových cintorínov okolo novovybudovaných kostolov uprostred mesta či obce“. Ešte predtým (1829) písal o tejto problematike Ján Čaplovič (1780-1847), advokát, publicista a etnograf, ktorý študoval aj v Banskej Štiavnici. (R. Bednárík, c. d. s. 15-18).

Cintorín

Miesto hrobov v teréne označuje cintorín spravidla na suchom a vyvýšenom mieste, najskôr okolo kostolov, potom za obcou, nad mestom. Archeológovia tieto miesta označujú ako pohrebišťa, známe sú aj ďalšie názvy - hroby, kopce (na Turci), nahrobiech (Cerovo), hrobitov (Krupina) a i.

Pri pochovávaní a zosnulom sa rozlišovala aj prirodzená a neprirodzená smrť. To boli samovrahovia, cudzinci, zavraždení, mŕtvoly priplavené vodou, niekedy aj nepokrstené deti. Tí sa pochovávali na rozhraní obecných katastrov do zeme, ktorá „nepatrila nikomu“, neskôr pri stenách, múroch cintorína. Pohreby „nečistých mŕtvol“ sa odbavovali v noci. V 7. – 8. storočí bolo zaužívané kostrové pochovávanie, pochovávanie spaľovaním a uložením popola do popolníc, potom sa rozšírilo pochovávanie do jamy a jeho varianty. Na dne jamy vybrali z boku hlinu a do tohto priestoru sa uložila mŕtvola. Takto sa pochovávali aj manželia (aby boli blízko seba), hovorilo sa tomu aj „podbok“ a „podmáľ“ – Cerovo, Horný Tisovník, Rimavská Sobota, Čierny Balog. Pri nedostatku miesta to bolo „etážovité“ pochovávanie. Aj na konci Arpádovskej dynastie (kráľ Ondrej III. zomrel 1301), mŕtvi ešte neboli v truhle, ale pod „lešením“ podobným malým domčekom alebo v bočnej jame. Osobitné bolo aj detské i manželské pochovávanie a hroby, čo vidno aj na súčasných cintorínoch.

Pri pochovávaní bola rôzna aj orientácia mŕtveho tela. R. Bednárík uvádza (str. 18-19) polohy na východ, k hlavnej, vedľajšej ceste, smerom do zapláňovaného radu. Slovanovia pochovávali s nohami na východ už v 10. storočí. Hlava bola orientovaná na západ, tvár a oči pozerali na východ slnka, čo bol starý archaický kresťanský zvyk (R. Bednárík, str. 18).

Označenie hrobov

Svoje rôzne formy a podoby malo a aj má označenie hrobov, od archetypálnych až po zložitejšie a náročné architektonicko-sochárske riešenie v 19. a 20. storočí i v súčasnosti.

Columbárium, - bolo rímske označenie hrobu so symbolom holubice – vtákom podoby duše.

Balvan aj Žiaľnik, Smútočný kameň, kamenný idol sa používal už v 11. a 14. storočí. Potom ho nahradili ploché kamene a kamenné dosky, ktoré sa využívajú dodnes.

Golubce sú ruské pomníky v podobe búdky – prístrešku s ikonou -13. storočie.

Kaponka je kamenný stĺp s výklenkami na štyri svetové strany.

Križ – drevený, kamenný, kovový je najzaužívanejší symbol – označenie hrobu. Objavuje sa už v 11. storočí, rozvíja sa v 15. – 16. storočí aj v súvislostiach profesionálneho i ľudového baroka a novej moci i významu katolíckej cirkvi. Častá je tiež kombinácia križ a stĺp. Križ sa najskôr používal pri mestských cintorínoch, potom aj na vidieku.

Triedenie náhrobkov

Viaceré roviny má triedenie náhrobkov, ktoré sa týka lokalizácie, materiálov, tvaru a výzdoby. R. Bednárík a A. Pranda uvádzajú nasledovné kategórie:

Mestské a dedinské náhrobníky (jednoduchšie formy) a v ich rámci aj diferenciácia podľa spoločenského postavenia:

- ☐ šľachtické hroby (v kryptách pod kostolom, v stenách kostola s epitaforom),
- ☐ hroby mešťanov,
- ☐ hroby mestskej chudoby.

Materiál:

- ☐ drevo, dub, buk,
- ☐ kameň, pieskovec, mramor, umelý kameň, betón,
- ☐ železo, kované liatina, bronz a i.,
- ☐ keramika, pálená hlina.

Formy a tvary náhrobkov sa vyvíjajú a menia od doby Slovanov, cez stredovek (už nezachovalé) a novovek a najmä viditeľné hroby z 19. a 20. storočia. Primárna diferenciácia súvisí s náboženstvom – rímsko-katolíckym, evanjelickým a kalvínsky a židovským. Rôznorodé sú náhrobky aj v jednotlivých regiónoch – Hont, Tekov, Novohrad, Gemer, Orava, Horehronie, Liptov, Spiš, Zemplín, Záhorie a v miestnych lokalitách, obciach, ktoré najčastejšie uvádza aj publikácia R. Bednárika: Detva, Víglaš, Terchová, Iža, Polichno, Madačka, Ábelová, Veľký Lom, Horný Tisovník, Bohdanovce, Nová Halič, Zemplínske Hradište, Závod, Osuské, Dechtice a i. Z mestských cintorínov pripomína iba Krupinu, Skalicu, Jablonicu.

- ☐ Kríže – drevené, kamenné a železné (liatinové) predstavujú najfrekvencovanejšie formy, najmä pre hroby rímsko-katolícke a grécko-katolícke. Majú rôznu veľkosť od 60 cm po 2,5 metra a sú bohato ornamentálne zdobené a v celku i detailoch rezbársky profilované.
- ☐ Stĺpy (aj slupky) sú prevažne drevené, neskôr aj kamenné na hroboch evanjelikov a kalvínov.
- ☐ Kamenné náhrobníky sú najčastejšie už v 19. storočí – rustikálne, v 20. storočí i v súčasnosti. Sú doskové a tabuľkové (pieskovec, mramor, umelý kameň). Typické sú aj pre židovské hroby.
- ☐ Nápis na náhrobníku udáva meno a dáta zosnulého, niekedy iba údaj, koľko rokov sa dožil. Sú umiestnené na „hlave“ aj „gombu“ náhrobníka, alebo na tabuľi na „drieke“. R. Bednárík uvádza aj sugestívnu „náhrobníkovú poéziu“ (str. 105-113). Nápis sú občas zarámované a zdôraznené bielou, neskôr aj zlatou farbou. Texty, „grafika“, druhy písma a ich úprava na náhrobku (radenie, delenie ...) sú veľmi osobité a naivisticky fantazijné i poetické. Identifikačnú hodnotu a správu dopĺňajú od polovice 20. storočia fotografie zosnulých.

Adam Prada vo svojej práci z roku 1958 rozoznáva 7 typov náhrobníkov (ktoré cituje aj R. Bednárík, str. 56-58):

1. Kus kameňa vo forme poloblúka, bez ozdôb – najstarší typ.
2. Poloblúkový kameň s vysekanou tabuľkou a písmom – 2/2 19. storočia.
3. Tzv. ľudská hlava s ornamentmi a tabuľkou – koniec 19. storočia.
4. Dvojtabuľa pre manželskú dvojicu.
5. Pomníkový typ, najmä v mestách, v tvare poloblúka s písmom, ornamentmi, pred a po r.1914.
6. Doskovitý typ, odvodený od drevených náhrobníkov, text na ploche kamennej dosky, úsporná ornamentálna výzdoba, od roku 1920.
7. Najnovší pomníkový náhrobník, opäť v mestách, s ornamentálnou výzdobou, písmom a spojením dosky a tabule.

Materiálom týchto náhrobníkov sú rôzne (aj vo farbe a povrchovom spracovaní) mramorové dosky. Základné tvary sú obdĺžnikové – na výšku, v hornej časti rovné, zrezané do šikma, trojuholníka, oblúku, často dvojdielne s vnútornou perforáciou v tvare kríža, s doplnkami - fotografiou, porcelánovým reliéfom, vázičkou na kvety, lampou, svietnikom... Tieto typy a ich rôzne variácie sú najpočetnejšie zastúpené aj v cintorínoch na Zvonom vršku.

Ornamenty

Ako symboly sa objavujú ornamenty už v antike (figurálne, rastlinné stély), potom na náhrobkoch v kresťanskom umení a pohrebnom rituáli od 17. – 18. storočia, výrazne v 19. a 20. storočí.:

- ☐ rastlinné ornamenty, smutná vŕba, strom života, palma, tulipán, vetvička, žalude, slnečnica,
- ☐ kresťanské symboly, kalich, sviatosť oltárna aj s hostiou, sviece, korpus Krista, božské srdce Ježišovo, trňová koruna,
- ☐ zoomorfné – kresťanské, holubica (Duch svätý v kresťanstve), u starých Slovanov viera, „že po smrti odchádza duša z tela v podobe vtáka“),
- ☐ predmetné, archetypové, kruh, slnko, hviezdy 4-6-8 cípe, hodiny s ciferníkom a ručičkami, kamenné slzy, naplnený džbán (u Židov symbolizujúce hodnotu), rôzne druhy krížov, aj svastika a rozeta, niekedy aj pletenec a i.

Náhrobníky pre deti a mladých sú bohatšie zdobené. Klasicizmus a secesia priniesli v mestách veľký rozvoj a produkciu architektonických a sochárskych, reprezentatívnych náhrobníkov a hrobiek. Trend honosných náhrobníkov pokračuje aj v súčasnosti. Ku kvalitnej „klasike“ patria cintoríny v Bratislave, Martine, Košiciach, iste by bolo zaujímavé urobiť aj komparatívny výskum cintorínov veľkých banských miest na strednom Slovensku – Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica. Projekt „Zvonový vršok“ Fakulty architektúry STU sa k tomu približuje.

Prírodné prostredie cintorína

Lokalita, reliéf a terén, rozsah plochy, urbanizmus komunikácií a vegetácia v tomto určuje *prírodné prostredie cintorína*. V ňom dominujú historicky i v súčasnosti stromy, kríky a trávnatý porast. Symbolika stromu a stromov je pradávna. Najčastejšie sú to smutná vŕba, lieska, oliva, smrek, borovica, rôzne tuje, lipa, z kríkov šípka, čierna baza. Strom nad hrobom i v rámci plochy cintorína mal vždy ochrannú funkciu. Niektoré druhy – smutná vŕba, tuje, oliva – priamo symbolizujú smútok. Všetky stromy sú mostom i spojením ľudí s nadprirodzenými bytosťami. Jedlička má poslanie a symboliku „ducha stromu – Baumseele“. Jednota, harmónia a súlad medzi vegetáciou, záhradnou architektúrou cintorína a architektúrou náhrobníkov a pomníkov vytvára základnú, pietnu atmosféru pokoja, rozjímania a pokory nad ľudským údelom života a smrti.

Ďalšie a novšie impulzy

K našej problematike ponúkajú ďalšie a novšie impulzy dejiny európskej pohrebnej kultúry Philippa Ariésa „Dejiny smrti“ (Praha 2000) a umelecko-historická štúdiá Romana Prahla a kolektívu „Umění náhrobků v českých zemích let 1780-1830“. Prahel uvádza, že „pred 18. storočím platil veľký kult svätcov a ich ostatkov a od konca 18. storočia je tu nový pohľad – koniec hromadných hrobov a „žonglovania“ s pozostatkami bezvýznamných osôb.

Úcta k pamiatke zosnulých mala mnohé vnútorné, subjektívne, psychologicko-emotívne aspekty a viditeľne sa prejavovala aj navonok v podobe a charakte pomníkov i v celkovom vzhľade cintorínov. Z hľadiska dejín umenia je potrebné pripomenúť aj väzby na slohové aktivity baroka, klasicizmu a secesie i prúdy umenia romantizmu nielen v architektúre, sochárske, maliarstve, ale aj v literatúre, hudbe a divadle. Popri starej „fascinácii majestátnosťou smrti“ – memento mori sa prehlbujú nové citové väzby a „nová sakralizácia pozemských hodnôt, sentimentalizmus i fenomén náhrobku ako pomníka lásky“ (R. Prahel, str. 11-12).

Časove prebiehal rozvoj novodobých mestských cintorínov po r. 1820-30. Vtedy vo veľkých mestách vznikali nové „mestá mŕtvych“. V symbolike výzdoby i architektúry sa klasicizmus a biedermeier definitívne odklňa od „stredovekej tradície ošklivej smrti“ a ideálna postava mladého muža predstavuje symbol „krásnej smrti“. Aktuálny spoločenský význam cintorína sprevádzajú kontexty občianske, teologické, estetické i etické. V rámci historizmu sa obnovil vzťah ku gréckej i rímskej antike. Zakladateľ dejín umenia J. Winckelmann hlása (už 1755) „ušľachtilú jednoduchosť a pokojnú vznešenosť“. Cez romantizmus vstupuje do cintorínov aj „génus smrti“ a ďalšie, ikonograficko-symbolické témy, najmä vo funerálnej plastike: sú to témy noc a svetlo (ako návrat k Bohu), božstvá Chronos i Eros, anjeli, putti, ležiace dieťa, matka spánku, smútiaca a plačúca žena, oplakávanie – plačky, muž s kotvou, postava vojaka, smrť, lebka, loď mŕtvych, dvojice ženských postáv symbolizujúce stretnutie i lúčenie, rodový kmeň i mnohé variácie krížov. Náhrobok síce stále hovorí rečou

pozostalých o zosnulom (a uvádza mnohé fakty z jeho ukončeného života), ale vypovedá aj o pozostalých, ktorí sa „lúčia a smútia“ a zároveň na verejnosti v pietnom tichu cintorína sa dosť hlasne prezentujú. Architektonicko-sochárskymi variáciami pri bohatých, solventných pozostalých prechádzajú aj staronové formy a typy: rakva, tumba, sarkofág, obelisk, pyramída, stĺp, stéla, hrobka i pohrebné kaplnky i menšie urny, vázy, drobná sochárska výzdoba a reliéfy.

Aj v súvislostiach s cintorínmi na banskoštiavnickom Zvonovom vršku môžeme opätovne pripomenúť, že cintoríny sa tvoria na vyššom suchom a veternom mieste nad mestom. Podstatný je ich pietny charakter a funkcia, sú však zároveň aj prírodným parkom a záhradou pokornej meditácie. Dôležitý spoločensko-historický význam majú novozriaďované národné cintoríny. Cintoríny vydávajú svojich sprievodcov, publikácie, grafické veduty.

20. storočie a v mnohom aj dnešok negatívne zasahujú do hodnoty komplexu cintorínov. Až na málo výnimiek sa znižuje architektonicko-sochárska kvalita, náhrobky sú konvenčné a typizované, existenciálne problémy živých a života skôr vyzdvihujú pojem „vanitas“ – márnosť, ako prirodzenú úctu k zosnulým. Mnohé cintoríny sa rušia a ničia, dokonca rozkrádajú. Niekde (Liberec) sa z cintorína stalo lapidárium. Všetkým našim mestským cintorínom chýba dôslednejšia, odborná dokumentácia, popis, zhodnotenie a zaradenie do historických a spoločensko-kultúrno-duchovných kontextov. Verím, že projekt FA STU „Zvonový vršek“ je úvodom k citlivejšiemu vedeckému i ľudskému prístupu k pohrebnej kultúre a fenoménu cintorín.

Ťažiskom projektu „Zvonový vršek – ochrana a rehabilitácia historických cintorínov“ Fakulty architektúry STU bol terénny prieskum troch cintorínov danej lokality. Sú to dva katolícke a jeden evanjelický cintorín. Vecné a teoretické spracovanie (popis a súpis) a základnú faktografiu pomerne obsiahle obsahujú početné identifikačné karty. Sú na nich fotografie jednotlivých hrobov a hrobových miest a údaje v 31 rubrikách.

V stručnom sumári (ktorý by mala doplniť počítačová štatistika) uvádzam, že najstaršie zistenie - datovanie hrobov je z 19. storočia, od roku 1848:

1848 K. Sládek, S. Waigl / B-III.20 B-VI.4

1868 S. Weigl, Z. Sztankovjanszky / B-IV.29 B-IV.4

1877 Gregušovci / A-30 A-V.30

1880 Sümegh / 49 A-VIII. 8.49

1883 Manželia Komjáthy / B-I.3 B-I.1

1889 J. Remen, J. Dolinská / B-II.4

1889 S. Králik / B-I.47 B-I.6

1880 K. Schnell / B-IV.6 B-IV.1

1881 K. Wagner, K. Torger / B-IV.18 B-IV.2

1890 K. Lichý / B-IV.6

1890 Rodina Helvigovcov / 16. B-III.4

1892 L. Králik / B-I.49 B-I.6

1894 K. Valkovits / 61 A-V.5

1990 H. Jeszenszky / 7 C-II.2

... a ďalšie, presnejšie nedatované. Z 20. storočia sú to hroby od r. 1901 – 1918, potom od roku 1923, 1932, 1941 a z druhej polovice 20. storočia. Z tých najmladších sú z rokov 1964 – 1970.

V rubrike 11/Autor sa podarilo zistiť iba štyri mená: Hollý, Horn, Krúpa, Trenčín a Lenovský 74. Pritom je zrejmé, že kamenné náhrobky sa objednávali v kamenárskych dielňach v Leviciach, kde kamenárstvo a kamenosochárstvo Cseglei má už dávne tradície, ale signovanie náhrobkov a kamenárskych prác pravdepodobne nebolo používané.

Z umelecko-historického hľadiska je pri hroboch z druhej polovice 19. storočia a hroboch z prvej polovice 20. storočia uvedený ako Prevládajúci sloh (rubrika 13) najčastejšie historizmus (v jeho rámci a blízkosti špecifiká) neoklasicizmu, neogotika, neorenesancia a secesia (veľmi skromne zastúpené). Uvádza sa aj romantizmus (z konca 19. storočia) a v ojedinelých prípadoch aj ľudová tvorba.

Na cintorínoch sú „hrobové miesta“ bez akéhokoľvek označenia, bez krížov a náhrobkov, patria k tým najstarším, ale možno boli aj zničené. Ďalej sú početné hrobové miesta s obrubou i mnohé varianty hrobových

miest s krížom – liatinovým alebo kamenným, jednoduchého i zložitejšieho tvaru a profilu i veľkosti, vždy však v rámci prostých, rustikalizovaných tvarov.

Najpočetnejšie sú:

- ☐ hroby s náhrobníkom,
- ☐ hroby s náhrobnou doskou a stélou,
- ☐ hroby s obrubou a krížom,
- ☐ hroby s dvomi krížmi,
- ☐ hroby s náhrobníkom a náhrobkom.

Všetky tieto náhrobky sú kompozície - skladby pravouhlých tvarov horizontálne a vertikálne komponovaných náhrobkov, náhrobníkov, stél a niekedy aj šikmo AdB10 zrezaných kamenných dosiek (v novších hroboch). Pomerne vzácna je sochárska výzdoba – voľné plastiky, sochy a reliéfy, tradičných tém, motívov funerálnej plastiky: postavy anjelov a anjelíkov, postava Krista, postava a tvár (v reliéfoch) Panny Márie. Spolu s kameňom, mramorom sú to aj sošky bronzové.

Identifikačné karty uvádzajú nasledovné hroby, ktoré získali body za všetky štyri kultúrno-historické hodnoty: architektonickú, urbanistickú, historickú a výtvarnú:

1883 Manželia Komjathy B-I.3 B-I.1
1903 Manželia Ursíny B.-I.24 B-I.4
1915 Rodina Tereňová, manželia Blahutovci B-II.50 B-IV.6
1919 Rodina Donovalová A-VI.24
1926 Rodina Žoltická B-III.5 B-III.1

Kultúrno-historické hodnoty: architektonická, historická, výtvarná:

1868 Samu Weigel, Sztankovjanszky Zsuzsanna B-IV.29 B-IV.4
1880 Katharina Schnell B-IV.6 B-IV.1
1881 Kalmánne Wagner, Klára Torger B-IV.18 B-IV.2
1889 Samu Králik B-I.47 B-I.6
1890 Rodina Helvigovcov B-III.16 B-III.4
1889 Johann Remen, Jozefína Dolinská B-II.20 B-II.4
1892 Lajos Králik B-I.49 B-I.6
1899 Esterka Štibraný B-II.16 B-II.3
1901 Samu Králik B-I.50 B-I.6
1912 Rodina Crešchová B-V.23 B-V.3
1914 Manželia Štaudnerovci B-II.53 B-IV.6
1918 Herczeg Imre B-III.25 B-III.5
1920 Vojtás Matyáš 51 A VIII. 9 51
1923 Rodina Mičovská A VIII. 5 29
1923 Vilhelm Helvig B-II.34 B-IV.5
1926 Rodina Žoltická B-III.5 B-III.1
1941 Ján Malatinec 2 A-III.1
1944 Juraj Sliacky, Zuzana Malatincová A VIII. 1 9
1945 Emil a Štefan Zalla A VIII. 6 31

Hodnota architektonická, urbanistická, výtvarná:

1945 Pavla Trnovská B-IV.25 B-IV.3

Väčšina hrobov má vyznačené iba dve hodnoty, hodnotu jednu a žiadnu. Aj to dokumentuje, že kamenno-sochárska úroveň týchto náhrobkov je veľmi skromná a ich výtvarná hodnota neprináša žiadne evidentné kvality či prínosy. Významné banskoštiavnické rody a rodiny, vrátane šľachtických (napr. Rubigallovcov) už v 19. storočí ustupujú do pozadia. Banské podnikanie i spracovanie rúd v 19. storočí silne upadá. Deficit eráru v tomto podnikaní je datovaný už rokom 1868. Trieda mešťanov a inteligencie je skromná. Dávna éra slávnej a bohatej Banskej Štiavnice 18. storočia a doby Márie Terézie definitívne skončila, je navždy preč. Kultúrnu úroveň mesta na konci 19. a začiatku 20. storočia udržiavala iba Banícka a lesnícka akadémia a vtedajšia výstavba jej veľkého areálu na dnešnej Akademickej ulici a budovy rektorátu pri Kostole sv. Kataríny, v histori-

zujúcim slohu. Ani pri týchto stavbách nepoznám užšiu sochársku spoluprácu, čo mohlo ovplyvniť aj absenciu plastík na cintorínoch mesta. Po roku 1918 Akadémia z mesta odišla do Šoproňu. Ani nová Československá republika, aj keď sa pokúšala o obnovu baníctva, neuspela. Z mesta odišla vysokoškolská pedagogická inteligencia (po ktorej tu neostali ani náhrobky) a študenti. V meste začal prevládať malomestský, provinčný duch. Chýbali tu solventnejší občania. V našich súvislostiach a v rámci výtvarnej kultúry možno pripomenúť objektívny fakt. Banská Štiavnica mala po roku 1918 dosť reprezentatívne maliarske zastúpenie – osobnosti Edmunda Gwerka, Jozefa Kollára, Jozefa V. Pituka, Jaroslava Augustu. Mesto však nemalo a nemá sochársku osobnosť. Tí mladší, spojení s Banskou Štiavnicou – Vojtech Remeň, Anton Čutek, Klára Pataki, Karol Dúbravský, zanechali v meste a v jeho okolí iba niekoľko pamätníkov (SNP) a v múzeu, či galérii niekoľko portrétov...

Hroby cintorínov na Zvonom vršku sú vskutku skromné. S veľkým časovým odstupom (od roku 1848) a v rámci uplynulého 20. storočia sú tieto hroby v rôznom technickom stave. V dobrom a vyhovujúcom, ale sú aj narušené a viaceré v stave dezolátnom. Tam, kde je aj v súčasnosti rodinné zázemie pozostalých vidno, že o hroby je postarané a že sa aj upravujú, opravujú. Cintoríny sa tak stávajú pietnou pamiatkou samy v sebe. Naša doba a kultúrne povedomie našej spoločnosti by si však mali uvedomiť, že do budúcnosti ukáže našu kultúru i vedomie vzťahov a zodpovednosti za miesta posledného odpočinku našich predkov.

Kontínium, prelínanie a súvzťažnosť minulosti – prítomnosti - budúcnosti má veľký podiel v histórii a v kultúrnych dejinách každého štátu i národa. Práve táto kontinuita pretrváva v pamiatkach i duchovnom vedomí človeka a spoločnosti. Historické cintoríny sú nesporne pamiatkou, sú i generis. Majú svoje mnohé špecifiká. náš záujem o ne by však nemal končiť našou účasťou pri pohrebných obradoch i na Sviatok všetkých svätých a „Dušičky“. Cintoríny počas celého roka a stále držia v sebe princíp i fenomén spomienok na mŕtvych, a preto miesto ich posledného odpočinku je nielen miestom piety, ale aj úcty a našej vďaky našim predchodcom.

Princíp ochrany, obnovy, revitalizácie historických cintorínov má mať komplexný charakter. To platí aj o Zvonovom vršku v Banskej Štiavnici. Východiskové je architektonicko-urbanistické riešenie v súlade s prírodným prostredím exteriéru cintorínov. S tým súvisí prirodzená i „komponovaná“ podoba cintorínov ako „tichého hája spomienok, oddychu a pokory“. Dokonale upravené majú byť aj všetky hrobové miesta. Najmä tie, kde je väčší či menší náhrobok, obelisk, socha... Aj dobrý technický stav hrobov a náhrobkov je dôležitý pre výslednú „atmosféru“ cintorínov. Cintoríny by sa však mali dostať aj do propagačných materiálov mesta, možno aj na pohľadnice, či do špecializovanej publikácie, ktorá by pripomenula aj osoby, osobnosti, ľudí pochovaných na cintorínoch. Fenomén cintorínov môže inšpirovať aj miestnu kultúru – literatúru, poéziu, hudbu, ale aj výtvarné umenie – vid' výstava kresieb poslucháčov FA STU. Atmosféra cintorínov v každom ročnom období i emocionálne hodnoty tohto prostredia, jeho vyznievania vo vedomí človeka a spoločnosti, v rovine filozofickej a psychickej by mali spájať pojmy, ktoré sú archetypovým limitom ľudskej existencie, pojmy život a smrť. Židovské Zachor! Pamätaj! predsa neplatí iba pre židovské cintoríny a spomienky. Pamätať a spamätávať sa môžeme a musíme aj na cintorínoch na Zvonom vršku v Banskej Štiavnici.

Stav a situácia na cintorínoch bola v rokoch 2008/09 komplexne zmapovaná. Pokračovaním projektu budú ďalšie práce, teoretické i praktické projekty a realizácie priamo v teréne.

Týkajú sa:

1. Komunikácií prístupových i v priestore cintorínov.
2. Parkovej, sadovej úpravy s jestvujúcim vegetačným krytom, jeho úpravou i novým porastom (stromy, kríky...).
3. Stavebno-technické opravy – úpravy zvoníc a jednotlivých hrobov.
4. Architektonické dotvorenie meditatívnych a oddychových plôch, priestorov (i malou architektúrou sedenia, altánov a i.).
5. Možné výtvarné dotvorenie:
 - ☐ vstupné označenie cintorínov i celku areálu,
 - ☐ oplotenie (v podobe kovových mreží, plotov...),
 - ☐ nové brány cintorínov (ochranné, symbolicko-významové),
 - ☐ nové, ústredné, symbolické architektonicko-sochárske opusy, zvonice, kríže, pylóny, stély, voľné sochy, súsošia a i.

V týchto súvislostiach možno uviesť: Ikonografia doterajších sepulkrálnych diel v cintorínoch je (v našom i európskom kontexte) pomerne bohatá, ale historicky viazaná na 19. storočie. Týka sa predovšetkým sochárskej a reliéfnej výzdoby, v ktorej dominujú motívy:

- ☐ figurálne – Kristus, Panna Mária, Tri Márie, anjeli, heroické postavy, heroldovia, vojaci, pútnici, plačúce a spiace ženy, motívy dieťaťa...,
- ☐ zo sveta flóry – zlomený strom, vetva, kvety, ruže, lístie...,
- ☐ zo sveta fauny – had, uroboros, holubica, orol, sokol...,
- ☐ predmetné symboly – váza, kalich, fakľa, kniha života a i...

Moderna a postmoderna novú symboliku zatiaľ nepriniesla. Mladá generácia architektov, sochárov a dizajnérov môže v tejto oblasti hľadať a nachádzať, navrhovať nové témy a motívy. Napríklad:

- ☐ ústredný kríž pre všetkých pozostalých a pre symbolické „vznívanie“ aj nefunkčného cintorína – „pieta“, „permanentné rekviem“, alebo básnické „mrtví jsou vskutku prostor“ (Vladimír Holan)...
- ☐ pamätník, absolútny hrob, hrob neznámeho pozostalého, memento mori.

V širších, kultúrno-spoločenských súvislostiach možno uvažovať v rámci cintorínov o novej „kultúrno-duchovnej liturgii“, poézii, próze, obradoch, sviatkoch – napr. „najstaršieho hrobu“, „významných pochovaných občanov“, „detských hroboch“... v spojení smútočné slovo a hudba, svetlá, tieň a tma, ticho a zvuky noci, smrti...

Je tu však otázka. Budú mať živí a najmä mladí o toto záujem? Je to teda opätovne trochu paradoxné. Cintorínu, miestu mŕtvych z minulosti, by mal dať život a oživenie, kultúrny a umelecký duch, pietu spomienok a pokory, úctu..., záujem a vzťah ľudí súčasnosti, v smere do budúcnosti. Budúcnosti, v ktorej sa budú ľudia aj ďalej rodiť, aj zomierať.

Typy náhrobníkov na Zvonovom vršku

Kovové mreže – ohrada hrobového miesta. (Foto K. Vošková)

Typy náhrobníkov na cintorínoch Zvonový vršok. (Foto K. Vošková)

Kamenný reliéf na katolíckom cintoríne Prednom a náhrobník vo forme anjela na katolíckom cintoríne Zadnom. (Foto S. Saporová)

